

פרק ד

מידות המזבח

שינוי מידות המזבח שנעשה מספר פעמים לאורך הדורות, מעורר מספר שאלות:

א. כיצד הגדילו בבית ראשון ובבית שני את מידות המזבח מעבר למידות הכתובות בתורה?

ב. האם למזבח יש מידה קבועה או שמא ניתן לבנותו בכל גודל שהוא?

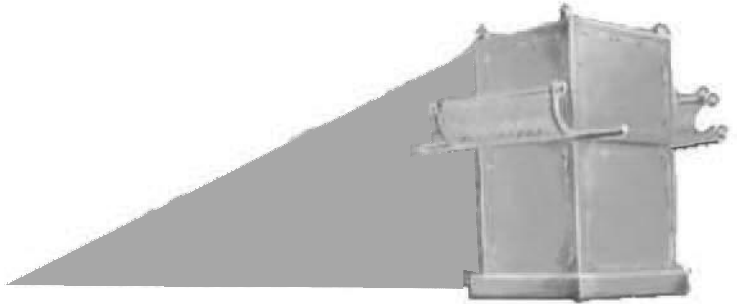
פרק זה יעסוק בבירור מידותיו של מזבח העולה תוך שימת דגש על בירור היסודות ההלכתיים, ועל ביאור השיקולים והתנאים שעל פיהם נקבעים מידותיו של המזבח.

א. למזבח אין מידה קבועה

הגמרא (זבחים סא,ב) שואלת: מדוע הגדילו בוני הבית השני את מידות המזבח מכפי שהיה בבית ראשון? רב יוסף² מביא ברייתא הלומדת מהפסוק (עזרא ג,ג) "ויכינו את המזבח על מכוונותיו" - שעולי בבל הגיעו לסוף מידותיו של המזבח. מידות המזבח שאליהם הגיעו עולי בבל הם 60*60 אמה, כלומר שניתן לבנות מזבח בגודל שכזה, והם למדו זאת מדברי דוד (דהי"א כב,א): "ויאמר דוד זה הוא בית ה' האלוקים וזה מזבח לעולה לישראל" - שכמו שגודלו של ההיכל הוא שישים אמה, כך גם גודל המזבח הוא שישים אמה.

הגמרא מציינת, שמידות אלו הם מדין 'הכל בכתב מיד ה' עלי השכיל', והם נמסרו לדוד יחד עם שאר מידות המקומות הקדושים במקדש ומידותיהם. מסורת זו נעלמה מעולי בבל, והם שחזרו את מידות המזבח באמצעות דרשה זו, כאמור לעיל.

מידות מזבח העולה שהיה באוהל מועד מפורשות בתורה, ככתוב (שמות כז,א): "ועשית את המזבח עצי שטים, חמש אמות ארך וְחֲמֵשׁ אֲמוֹת רָחֵב, רְבֹעַ יְהִי הַמִּזְבֵּחַ, וְשֵׁשׁ אֲמוֹת קָמְתוֹ"¹.

מזבח הנחושת: בתמונה נראה מזבח הנחושת שבנה משה במדבר. המזבח עשוי עצי שטים מצופים בנחושת ותוכו מלא אדמה.

בבית ראשון, בנה שלמה המלך מזבח גדול בהרבה מהמזבח שהיה במשכן, ככתוב: "ויעש [שלמה] מזבח נחושת עשרים אמה ארך וְעֶשְׂרִים אֲמָה רָחֵב וְעֶשְׂרֵת אֲמוֹת קָמְתוֹ" (דהי"ב ד,א). עשרים האמה מתייחסים למקום המערכה בלבד. בתוספת מקום הילוך רגלי הכוהנים, מקום הקרנות, הסובב והיסוד - מידות המזבח בתחתיתו הם עשרים ושמונה אמה על עשרים ושמונה אמה (מידות ג,א; וראה בפרשנים שם ובדה"י).

עולי בבל, בוני הבית השני, הגדילו אף הם את מידות המזבח מעשרים ושמונה אמה לשלושים ושתים אמה, וכדברי המשנה במידות (ג,א): "המזבח היה שלשים ושתים על שלשים ושתים... אמר רבי יוסי מתחילה לא היה אלא שמונה ועשרים על שמונה ועשרים... וכשעלו בני הגולה הוסיפו עליו ארבע אמות מן הדרום וארבע אמות מן המערב כמין גמא".

1. ובכל זאת, נחלקו תנאים (זבחים נט,ב) לגבי גודלו: רבי יהודה סובר שאורכו ורוחבו של המזבח היו עשר אמות, וגובהו שלוש אמות. לעומתו, סובר ר' יוסי, שאורכו ורוחבו של המזבח היו חמש אמות, ואילו גובהו היה עשר אמות. לדעתו, מה שנאמר בתורה "ושלוש אמות קומתו" מתייחס לגובה 'מקום המערכה' בלבד. דעה שלישית המובאת בברייתא דמלאכת המשכן (פי"א) היא דעת ר' מאיר: מידות המזבח הם כפי הכתוב בתורה - חמש אמות אורך ורוחב, ושלוש אמות גובה.

2. להלכה פסק הרמב"ם (בית הבחירה ב,ה) שמזבח הנחושת במשכן היה באורך ורוחב חמש אמות, ובגובה עשר אמות, כדעת ר' יוסי שנימוקו עימו (גיטין סז,א, וראה נו"כ על הרמב"ם).

1. ובכל זאת, נחלקו תנאים (זבחים נט,ב) לגבי גודלו: רבי יהודה סובר שאורכו ורוחבו של המזבח היו עשר אמות, וגובהו שלוש אמות. לעומתו, סובר ר' יוסי, שאורכו ורוחבו של המזבח היו חמש אמות, ואילו גובהו היה עשר אמות. לדעתו, מה שנאמר בתורה "ושלוש אמות קומתו" מתייחס לגובה 'מקום המערכה' בלבד. דעה שלישית המובאת בברייתא דמלאכת המשכן (פי"א) היא דעת ר' מאיר: מידות המזבח הם כפי הכתוב בתורה - חמש אמות אורך ורוחב, ושלוש אמות גובה.

2. להלכה פסק הרמב"ם (בית הבחירה ב,ה) שמזבח הנחושת במשכן היה באורך ורוחב חמש אמות, ובגובה עשר אמות, כדעת ר' יוסי שנימוקו עימו (גיטין סז,א, וראה נו"כ על הרמב"ם).

2. בגמרא מופיעים עוד שני תירוצים לסיבת השינוי: לדעת רב יוסף (בתירוצו

אין גודל קבוע, וניתן לקבוע לכתחילה את גודלו בטווח שבין חמש אמות לשישים אמה.

יש להביא ראיה נוספת לכך שלמזבח אין מידה קבועה, ומותר לכתחילה לבנותו בין חמש לשישים אמה, מהגמרא בזבחים (נח,א). הגמרא שם מביאה את דברי רבי יוסי ברבי יהודה, האומר: 'אם שחטן כנגדן בקרקע פסולות', כלומר שאסור לשחוט בקרקע המזבח. הגמרא (שם) מעמידה את דבריו במקרה שהקטינו את המזבח, ושחטו על הרצפה במקום שהמזבח עמד בו.

מדברי הגמרא משמע שהקטנת המזבח יכולה להיעשות כדבר פשוט, ואין צורך לקבלת אישור הלכתי מיוחד לכך.

ב. שיטת הרמב"ם

לעומת דברי הגמרא והראשונים דלעיל, כותב הרמב"ם (בית הבחירה ב,ג): "מדות המזבח מכוונות הרבה וצורתו ידועה איש מאיש, ומזבח שבנו בני הגולה כעין מזבח שעתידי להבנות עשאוהו, ואין להוסיף על מדתו ולא לגרוע ממנה". נראה מכאן לכאורה, שדעתו היא שלמזבח יש מידה קבועה - שלושים ושתיים אמה, כמידת המזבח בבית שני, וכך יהיה בבית שלישי, ואסור לשנות ממידה זו.

לעומת זאת, בהמשך הפרק, בהלכה י"ז, כותב הרמב"ם: "אבל מדת ארכו ומדת רחבו ומדת קומתו אינן מעכבין, והוא שלא יפחות מאמה על אמה ברום שלש אמות כשיעור מקום המערכה של מזבח מדבר, ודברים אלו סותרים לכאורה את ראשית דבריו על מידות המזבח, כמובא לעיל.

בהסבר שיטת הרמב"ם, מצינו שתי שיטות מרכזיות באחרונים:

א. לדעת הרמב"ם, מן הראוי לבנות לכתחילה מזבח בגודל שלושים ושתיים אמה, כמובא בנבואת יחזקאל על מזבח העתיד. אלא שאם רוצים ניתן לבנות לכתחילה מזבח בכל גודל שהוא, בין חמש לשישים אמה ('אבן-האזל' בית הבחירה ב,ג; ערוך-השולחן קדשים ה,ה; שו"ת 'שרידי אש' ח"א סימן ק"ע).

ב. לכתחילה יש לבנות מזבח בגודל שלושים ושתיים אמה, אך מידה זו אינה מעכבת, ובדיעבד גם אם הגדילו את המזבח ליותר משלושים ושתיים אמה או הקטינו אותו עד חמש אמות - המזבח כשר ('הר המוריה' בית הבחירה ב,ה; זבח

רש"י (ד"ה אלא אמר) ותוס' (ד"ה מידת אורכו) מבארים, שהשוואה בין המזבח להיכל באה ללמד את גודלו המרבי של המזבח, אך אין חובה לבנותו דווקא בגודל זה, ואם רוצים אפשר לבנותו אף בפחות מזה, וכפי שאכן עשו עולי בבל שלא נצרכו ליותר משלושים ושתיים אמה.

נמצא לדבריהם, שאין שום חובה לבנות את המזבח בתחילה לפי גודל מסוים, וניתן להחליט ולקבוע מלכתחילה שגודלו יהיה בין חמש לשישים אמה (גודלו המינימלי של המזבח הוא חמש אמות, כפי שלומדת הגמרא ממידת המזבח באוהל מועד, וכדלהלן).

לעומת דברים אלו, ישנה סוגיה אחרת שמשמע ממנה שאסור להוסיף על מידות המזבח:

במשנה במסכת חולין (פג,ב) נאמר, שמצוות כיסוי הדם אינה נוהגת בקדשים. הגמרא (שם) מנמקת דין זה בכך, שכיון שכיסוי הדם צריך להיעשות בנתינת עפר מעל הדם ומתחתיו, ואילו את דם עולת העוף שעל המזבח אי אפשר לכסות בעפר, שהרי אם מבטלים עפר זה על המזבח, בכוונה שיישאר שם בקביעות - יש בכך הוספה על בניין המזבח, ואסור לעשות כן.

נמצא לכאורה, שלפנינו סוגיה מפורשת האוסרת להוסיף על מידות המזבח, וכבר התקשו בדבר תוס' (שם ד"ה 'אף מזבח') ועוד ראשונים.

תוס' מתרצים סתירה זו בשלושה תירוצים שונים:

א. הגמרא בחולין (פג,ב) אסרה להוסיף עפר על המזבח, מאחר ומדובר שם על מזבח שגודלו כבר ששים אמה, מידה שאכן אין להוסיף עליה, אך עד ששים אמה מותר להוסיף.

ב. מליקת עולת העוף נעשית על גג המזבח, ואם יכסו את דמו - תהיה בכך הוספה על גובהו של המזבח - וזה דבר שאכן אסור לעשותו. מה שאין כן בהוספה על אורכו ורוחבו של המזבח, שהיא מותרת, כדברי רב יוסף.

ג. שפיכת עפר על המזבח תגרום לכך שהמזבח לא יהיה מרובע, וריבועו של המזבח הוא אחד הדברים המעכבים את כשרותו (זבחים סב,א).³

ראוי לציין, שגם הריטב"א והתוס' רא"ש (חולין פג,ב) תירצו כך את הסתירה שבין הסוגיות הנ"ל, וגם מדבריהם משמע שלמזבח

³ שאין סתירה בין שתי הגמרות הללו, ואפשר לבנות מזבח בגודל שישים אמה.

³ תוס' בחולין פג,א מביא תירוץ זה בשם ר"ת ודוחה את דבריו, אך גם אם נאמר שחזר בו מתירוץ זה, עדיין שיטתו היא (כמבואר בשני תירוציו הנוספים),

ד. גודלו הפיזי של המזבח

הגמרא בזבחים (סב,א) אומרת, שמידתו המינימלית של המזבח היא חמש אמות, כגודלו של מזבח הנחושת שעשה משה במשכן, ומזבח הקטן ממידות אלו - פסול. אלא שיש מי שלמד מגמרא זו, שניתן לבנות מזבח אף בגודל אמה אחת, וכדלהלן:

אלו דברי הגמרא הדנה בעניין (זבחים סב,א): "מדת אורכו ומדת רוחבו ומדת קומתו אין מעכבים. אמר רבי מני: ובלבד שלא יפחתו ממזבח שעשה משה. וכמה? אמר רב יוסף: אמה. מחכו עליה [צחקו עליו], 'חמש אמות אורך וחמש אמות רוחב רבוע יהיה המזבח!' אמר ליה אביי: דילמא מקום מערכה קאמר מר? אמר ליה: מר דגברא רבה הוא ידע מאי קאמינא".

מן הגמרא נראה שרבי יוסף שאמר שגם מזבח בגודל אמה כשר התכוון למקום המערכה בלבד, אך גם הוא סובר שגודלו הכולל של המזבח הוא חמש אמות, ככתוב בתורה. כך עולה מדבריו לאביי, שאביי אכן הבין את דבריו נכונה, שהוא התכוון רק למקום המערכה ולא לכל המזבח.

ואכן, כך פירש רש"י את הגמרא וכן הבינו בדעת רש"י המלבי"ם (שמות כז,א), הליקוטי הלכות והשפת אמת⁴, וכן משמע במפורש בראבי"ה (סי' אלף קמ).

ברם, הרמב"ם (בית הבחירה ביז) כתב דבר שבהבנתו נחלקו האחרונים, ואלו דבריו: "מדת ארכו ומדת רוחבו ומדת קומתו אין מעכבין, והוא שלא יפחות מאמה על אמה ברום שלוש אמות, כשיעור מקום המערכה של מזבח מדבר". ונראה שפירש, שלא לחינם הזכיר רב יוסף את מקום המערכה בלבד, אלא כוונתו לומר שדי בשיעור זה למזבח כולו (קרון אורה; ליקוטי הלכות)⁵. ומכאן למד הרמב"ם גם לגבי הגובה, שלמרות שהמזבח במשכן היה עשר אמות (כדעת ר' יוסי, וכפי שכתב הרמב"ם שם בהל' ה) - העיקר הוא מקום המערכה, שאינו אלא שלוש אמות (ללא הקרנות).

על פי זה, לשון הברייתא "מדת ארכו... אין מעכבין" היינו שאפילו מה שמפורש בתורה אינו מעכב, וכפי ששמע מדברי רב הונא: "כל מקום שנאמר 'המזבח' - לעכב", שאף לא כל הכתוב בתורה

תודה' זבחים סב, ד"ה אף מזבח; שו"ת 'ציץ אליעזר' חי"ב סימן מ"ז).

ונראה שיש להביא ראיה לשיטה הראשונה, שלדעת הרמב"ם מותר לכתחילה לבנות מזבח בין חמש לשישים אמה, מראשית דבריו בהלכות המזבח (בית הבחירה ב,א), שכתב שם: "המזבח מקומו מכוון ביותר, ואין משנים אותו ממקומו לעולם, שנאמר: "ויאמר דוד זהו בית ה' האלוקים, וזה מזבח לעולה לישראל", כלומר, למזבח יש מקום מכוון ומדויק ואסור לבנותו במקום אחר, משום שדוד המלך קידש את מקום המזבח לדורות. הגמרא, כאמור, למדה מפסוק זה שדוד קידש שישים אמה למקום המזבח, ומכאן שגם בדעת הרמב"ם יש לומר (אף שאין זה מפורש בדבריו) שמותר לבנות מזבח עד גודל שישים אמה.

אמנם, המזבח המתואר בנבואת יחזקאל הוא בגודל שלושים ושתים אמה (מידות ג,א), אך אין הכרח לעשות מזבח דווקא בגודל זה, ומותר לכתחילה לבנות מזבח גם במידות אחרות, לפי הצורך.

ואכן, הגר"א (בפירושו ליחזקאל שם) כותב, שבבית שלישי מקום המערכה יהיה 12*12 אמה בלבד, כפשט הפסוק, ולא כפי שדרשו חכמים. נמצא אפוא שנבואת יחזקאל אינה מחייבת לנהוג דווקא כמותה, ואף חכמים נחלקו בפירושה.

א. דעות אחרונות

בנוסף לאחרונים על הרמב"ם שהבאנו, כאמור לעיל, יש אחרונים נוספים שכתבו שניתן לכתחילה לבנות מזבח שגודלו בין חמש לשישים אמה, וכדעת הגמרא בזבחים (שם), ללא קשר לדברי הרמב"ם. כך כתבו כדבר פשוט הקריית ספר (בית הבחירה ב,א), והחק נתן (זבחים סב,א). וכן כתבו המנחת חינוך (מצווה צה אות טו) ו'עיר הקודש והמקדש' (ח"ה פ"ו). חלק ממפרשים אלה אף תמהים על הרמב"ם, מדוע כתב שגודלו של המזבח שלושים ושתים אמה, ושאין לשנות מכך.

נמצא אפוא, שלדעת רוב הראשונים והאחרונים אין למזבח מידה קבועה ומותר לבנותו לכתחילה בין חמש לשישים אמה.

4. נראה שהדברים מוכרחים על פי פירושו (ד"ה אלא) ש"אין מעכבין" מתיר לשנות אף לכתחילה, והרי לא ייתכן שמותר לכתחילה לשנות מן המידות המפורשות בתורה (וכן מוכח בגמ' בבכורות יז,ב: "תא שמע ממדת כלים, ממידת מזבח" וכו', ומשמע שמדובר במזבח החיצון, ולכתחילה חובה להקפיד על מידותיו האמורות בתורה). לפיכך יש לפרש, שזו כוונת רבי מני באומרו

5. בליקוטי הלכות ביאר שהרמב"ם לא גרס בדברי אביי "מר", ונמצא שאביי ורב יוסף דנים בפירוש דברי רבי מני.

מעכב. גודל אמה על אמה מעכב משום שללא 'מערכה' הראויה לשמה - אין זה 'מזבח' הראוי לעבודה כלל, ולפיכך יש ללמוד שגם גובה מקום המערכה מעכב.⁶

אך יש מפרשים את הרמב"ם בדרך אחרת, שכוונתו שיהיו אמה על אמה ברום שלוש אמות למקום המערכה, מלבד מקום להילוך הכהנים והקרנות, ובסך הכל חמש אמות, והטעם, שכל המפורש בתורה - מעכב, ורק מה שנלמד מגזרה שווה (הגובה, לדעת ר' יוסי, או הרוחב, לדעת ר' יהודה) - אינו מעכב (חק נתן; הר המוריה; מלבי"ם שמות כז, א').⁷

ה. סיכום

מהסוגיה בזבחים (סב, א) עולה שאין למזבח גודל קבוע ומוחלט שעל פיו צריך לבנותו, אלא, יש לו גודל מינימלי - חמש אמות, ומקסימלי - שישים אמה, וכל דור יכול להחליט על פי צרכיו

ואפשרויותיו באיזו מידה לבנותו בתוך תחומים אלו. זו אכן דעתם של רוב ככל הראשונים: רש"י, תוס', ריטב"א, תוס' רא"ש, ועוד. שיטת הרמב"ם בעניין אינה ברורה די צורכה, ודבריו פורשו בשתי דרכים שונות על ידי האחרונים: יש שפירשו שדעתו היא כדעת שאר הראשונים, שניתן לכתחילה לבנותו בכל מידה שהיא בין חמש לשישים אמה, אך מן הראוי לבנותו דווקא בגודל שלוששים ושתיים אמה, ככתוב ביחזקאל, ואחרים פירשו בדעתו, שלמזבח יש מידה קבועה וצריך לבנותו לכתחילה בגודל שלוששים ושתיים אמה. אלא שבדיעבד, אם שינו ממידה זו - כשר.

נדמה, אפוא, לאור דברים אלו, שאין חובה לבנות את מזבח העולה שבעזרה דוקא במידה של שלוששים ושתיים אמה. אם לפני בוני המזבח יעמדו צרכים או שיקולים שלפיהם עדיף יהיה להקטין את המזבח או להגדילו - מותר יהיה לעשות זאת, כל עוד מידתו נמצאת בטווח שבין חמש לשישים אמה.

6. מקצת הדברים - מאבן האזל ה' בית הבחירה פ"ב ה"ג. ולשון הפסוק בעניין זה: "ועשית את המזבח עצי שיטים חמש אמות אורך... רבוע יהיה המזבח ושלוש אמות קומתו", ואפשר ש"המזבח" נאמר רק לעניין מה שסמוך לו מלפניו או אחריו, דהיינו שיש לעשותו מעצי שיטים (במשכן), רבוע ובגובה שלוש אמות, אך אין חובה לעשותו באורך וברוחב חמש אמות; ברם באבן האזל שם סובר ש"המזבח" נאמר גם על האורך והרוחב, ולדעת הרמב"ם רב יוסף חולק על רב הונא.

7. המלבי"ם מכריח כפירוש זה, למרות הדוחק בלשון הרמב"ם, מפני שהקרנות מעכבות, והרי הן ממעטות מרוחב אמה על אמה. ושמא יש לומר שמידת הקרנות וצורתן אינה מעכבת, ואפשר גם לעשות בליטות היוצאות מן המזבח באלכסון כלפי חוץ, כך שאינן ממעטות משטחו של המזבח.